

Aleksandra Horecka
Uniwersytet Warszawski

Od tłumacza – Bernarda Bolzana *Wissenschaftslehre* (§§ 145 i 163)

Czterotomowa *Wissenschaftslehre* (*Teoria nauki*) to jedna z najważniejszych prac Bernarda Bolzana, której zresztą sam autor przypisywał ogromne znaczenie¹. Jak zaświadcza w biografii tego wybitnego praskiego matematyka, filozofa i teologa, jego uczeń Gregor Zeithammer, Bolzano ukończył dzieło już w 1830 r., jednak przez wiele lat nie mógł znaleźć wydawcy z uwagi na bardzo wysokie koszty druku. Praca została opublikowana dopiero w 1837 r. W przedmowie do pierwszego wydania *Wissenschaftslehre* Johann Heinroth² nazwał Bolzana „mistrzem w myśleniu” (*ein Meister im Denken*)³. Postawił go za wzór dla uczniów i uznał za osobę godną podziwu, gdyż „z ogromną łatwością i swobodą toruje sobie drogę przez zawile kwestie”⁴. Wskazywał na jasność, porządek i precyzyjność wywodów autora. Jednak pomimo tych walorów dzieło nie zostało docenione za życia Bolzana. Zyskało rozgłos dopiero ponad sześćdziesiąt lat później – w końcu dziewiętnastego wieku – za sprawą założyciela szkoły lwowsko-warszawskiej. „Nasz i pod tym względem zasłużony Kazimierz Twardowski pierwszy bodaj przerwał ciszę zapomnienia, powołując się na Bolzana wielokrotnie w *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen*, wydanym w r. 1894 [...] Wkrótce potem Husserl uderzył w głośny gong, zaliczywszy Bolzana do największych logików wszystkich czasów, i poszła szeroko wieść o mędrцу, który zasłużył w pełni na chwałę początkodawcy i wymownego rzecznika antypsychologizmu w Polsce” – pisał Tadeusz Kotarbiński w przedmowie do redagowanego przez Tadeusza Czeżowskiego polskiego przekładu Bolzanowskich *Paradoxien des Unendlichen* (*Paradoksów nieskończoności*)⁵.

¹ G. Zeithammer, *Dr. Bernard Bolzano's Biographie*, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), Stuttgart-Bad Cannstatt 1997 (hrsg. von G. Zwerschke), s. 151.

² Johann Heinroth – profesor w Lipsku, niemiecki psychiatra, twórca m.in. terminu „psychosomatyczny”.

³ G. Zeithammer, *op. cit.*, s. 151.

⁴ *Ibidem*.

⁵ B. Bolzano, *Paradoksy nieskończoności*, przeł. Ł. Pakalska, zredagował T. Czeżowski, przejrzał i wstępem poprzedził T. Kotarbiński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966, s. XI. (Praca ta jest przekładem książki: B. Bolzano, *Paradoxien des Unendlichen*, [hrsg. von F. Přihonský], C.H. Reclam sen., Leipzig 1851).

Przybliżmy nieco osobę autora *Wissenschaftslehre*. Otóż, Bernard Placyd Jan Nepomucen Bolzano urodził się 5 października 1781 r. jako czwarte dziecko z dwanaścioroga rodzeństwa, a zmarł 18 grudnia 1848 r. w Pradze – tym samym mieście, w którym przyszedł na świat. Jego ojciec pochodził z północnych Włoch i był sprzedawcą dzieł sztuki, matka – Cäcilie Maurer – była prażanką, córką handlowca. Przypomnijmy, że Praga była wówczas stolicą Królestwa Czech, jednak samo królestwo, chociaż formalnie niepodległe, stanowiło część monarchii Habsburgów, związku państw z dominującą pozycją Austrii. Część monarchii habsburskiej (przynajmniej do 1796 r.) stanowiło także Księstwo Mediolanu, w którym leżała miejscowość Nesso (nad jeziorem Como) – miejsce pochodzenia ojca autora *Wissenschaftslehre*. Sam Bolzano deklarował, że jest Niemcem, niemiecki był jego językiem ojczystym. W 1791 r. podjął naukę w gimnazjum pijarów, w roku 1796 – rozpoczął studia filozoficzne na Uniwersytecie Karola w Pradze, a w 1800 r. – w tym samym miejscu – także teologiczne. W lutym 1805 r. objął prowizorycznie, a po dwóch miesiącach (po przyjęciu święceń kapłańskich i obronie doktoratu z filozofii) – już definitywnie katedrę nauki religii (*Religionslehre*) na wydziale filozoficznym tegoż uniwersytetu. Jednakże po dwunastu latach, w 1819 r., sam cesarz Franciszek I odebrał Bolzanowi katedrę za głoszenie nieprawomyślnych poglądów. Nie był to jednak – jak wolno sądzić – cios dla trzydziestoosmioletniego filozofa: „I wtedy dopiero, wolny od obowiązków profesorskich, a przy tym dość porządnie [...] pod względem gospodarczym zabezpieczony, oddał się z wielką żarliwością, wytrwałością i wnikliwością obmyślanii i kształtowaniu rozległych systemów kompendialnych, zaraz systemu logiki, potem systemu matematyki, do którego ów pierwszy miał być wstępem. Stanowi on zawartość wspomnianej *Wissenschaftslehre*” – pisze Kotarbiński w cytowanej już przedmowie do *Paradoksów nieskończoności*⁶.

Zainteresowanie, którym cieszą się pisma Bolzana wśród logików i badaczy podstaw matematyki, nie osłabło do dziś. Na szczególną uwagę zasługują m.in. stworzone przez tego uczonego: (1) koncepcja zdania w sobie, czyli tezy (*Satz an sich*) i idei (*Vorstellung an sich*), na których nadbudowana jest logika formalna jako nauka o wynikaniu między odpowiednio zbudowanymi tezami ze względu na zawarte w nich idee (w przyjęciu obiektywnych, nierealnych i pozaczasowych tez i idei, które można utożsamić z sensami zdań i wyrazów przejawia się Bolzanowski antypsychologizm); (2) twierdzenie, że każdy zbiór nieskończony pozostaje w relacji jedno-jednoznaczności przyporządkowania do pewnej swojej części właściwej; (3) kryterium zbieżności szeregów i definicja granicy ciągu.

Imponująca *Wissenschaftslehre* Bolzana wpłynęła na poglądy polskich filozofów z kręgu szkoły lwowsko-warszawskiej do tego stopnia, że zasadne wydaje się mówienie o bolzaniczności polskiej myśli filozoficznej. Różnorodność wątków Bolzanowskiej logiki rozwijane przez przedstawicieli tej szkoły wskazuje Arianna Betti w pracy: *The Strange Case of Savonarola and the Painted Fish. On the Bolzanicization of Polish Thought*⁷. Są to m.in. Twardowskiego i Leśniewskiego koncepcje wiecznej prawdy, Łukasiewicza teoria logicznego prawdopodobieństwa, Tarskiego koncepcja logicznej konsekwencji czy też Ajdukiewiczowskie pojęcia konsekwencji i analityczności.

⁶ *Ibidem*, s. XIII.

⁷ A. Betti, *The Strange Case of Savonarola and the Painted Fish. On the Bolzanicization of Polish Thought*, [w:] A. Chrudzinski, D. Łukasiewicz (eds.), *Actions, products and things: Brentano and Polish philosophy*, Ontos Verlag, Frankfurt a.M. 2006, s. 55-82.

Jak się okazuje, Bolzano inspirował przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej także w dziedzinie semiotyki. W szczególności teorie pytań i odpowiedzi Kazimierza Twardowskiego⁸ oraz Kazimierza Ajdukiewicza⁹ nawiązują do erotetyki Bolzanowskiej wyłożonej w §§ 145 i 163. *Wissenschaftslehre*¹⁰. Poniższy przekład z języka niemieckiego – o ile nam wiadomo – jest pierwszym pełnym przekładem wspomnianych dwóch paragrafów *Wiissenschaftslehre*. Dotychczas w języku polskim ukazało się tylko kilkudziesięciu streszczenie paragrafu 145¹¹.

Na koniec zaprezentujemy główne tezy Bolzanowskiej teorii pytań. Bolzano uważa, że pytania są rodzajami zdań (*Aufgaben*) i można je zredukować do postaci rozkazów. Każde pytanie jest zawsze sprzężone z pewną odpowiedzią (odpowiedź przynależy pytaniu), której formę (schemat) wyznacza. Pytania dzieli się ze względu na własności, dzięki którym zostaje dokładniej określona prawda żądana w pytaniu (mamy więc pytania o prawdziwość lub fałszywość zdania, pytania o podmiot, predykat i sposób wykonania czynności). Bolzano wskazuje na istnienie pytań niedorzecznych (inaczej: niemożliwych, fikcyjnych), tzn. takich, że w odpowiedzi na nie, nie można podać żadnego zdania prawdziwego zgodnego z formą wyznaczoną przez pytanie (np. „Kto jest stwórcą Boga?”). Pytania dorzeczne dzieli na (a) określone, czyli takie, na które istnieje dokładnie jedna odpowiedź lub więcej odpowiedzi wzajemnie równoważnych i (b) nieokreślone, czyli takie, na które istnieje więcej nierównoważnych odpowiedzi. Autor odróżnia odpowiedź udzieloną na dane pytanie od odpowiedzi, która do tego pytania rzeczywiście należy (czyli jest zgodna z formą [schematem] wyznaczoną przez pytanie). Odpowiedź, która jest nie tylko udzielona na pytanie, lecz także do pytania należy, to odpowiedź właściwa, czyli trafna (np. odpowiedź: „Duch ma taką-a-taką postać” udzielona na pytanie: „Jaką postać ma duch?”). Natomiast odpowiedź udzielona na pytania, ale do tego pytania nienależąca, to odpowiedź niewłaściwa (np. odpowiedź „Duch nie ma żadnej postaci” udzielona na pytanie: „Jaką postać ma duch?”).

Wszystkie wymienione wyżej wątki Bolzanowskiej teorii pytań znalazły kontynuację w pracach filozofów szkoły lwowsko-warszawskiej.

⁸ Por. K. Twardowski, *Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej*, Nakładem Towarzystwa Pedagogicznego, Lwów 1901, s. 158-168.

⁹ Por. np. K. Ajdukiewicz, *Analiza semantyczna zdania pytajnego*, „Ruch Filozoficzny”, 10 (1926), s. 194b-195b oraz K. Ajdukiewicz, *Logiczne podstawy nauczania. Odbitka z Encyklopedii Wychowania*, Nakładem „Naszej Księgarni” Sp. Akc. Związku Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 1934.

¹⁰ Na znaczące podobieństwa erotetyk Bolzana i Ajdukiewicza wskazywała już Izydora Dąmbska, por. I. Dąmbska, *Bolzanowska koncepcja zdań pytajnych*, „Ruch Filozoficzny”, t. 39 (1981), nr 2-4, s. 83-86.

¹¹ Streszczenie paragrafu 145. odnajdujemy w pracy: B. Bolzano, *Podstawy logiki (Wybrane fragmenty I i II tomu «Teorii nauki» z uzupełniającymi streszczeniami F. Kambartela)*, t. 1, przeł. E. Drzazgowska, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Keły 2010. W pracy tej paragraf 163. został w ogóle pominięty jako zawierający rzekomo dokładnie te same treści, co paragraf 145.